

6. Talet om arbetets organisering i tid och rum

– historiska och internationella perspektiv på svensk debatt

Åsa-Karin Engstrand

Sedan lång tid tillbaka har arbetets organisering i tid och rum varit föremål för diskussion mellan parterna på den svenska arbetsmarknaden, inom olika politikområden samt inom olika forskningsdiscipliner. Arbetets organisering med avseende på tid har diskuterats utifrån arbetstidens längd och förläggning, utformning av anställningskontrakt, samt ur arbetsorganisatorisk synvinkel, till exempel genom ackord och MTM-system (se t.ex. Isidorsson 2001). Arbetets organisering i rummet har diskuterats inom den politiska sfären, både på lokal och central nivå, där lokalisering av företag varit en viktig fråga. Inom olika forskningsfält har idéer kring lokalisering berört allt från koncentration av industrier inom ramen för nationen, till en internationell arbetsdelning, och lokalisering av verksamhet i så kallade kluster.

Talet om arbetets organisering i tid och rum kan studeras som diskurser. Två tydliga diskurser är, och har varit, *lokalisering* och *flexibilitet*. Det har pågått, och pågår fortfarande som vi ska se i detta kapitel, en kamp mellan olika intressen inom dessa diskurser. När det gäller flexibilitet talade LO-ekonomen Gösta Rehn redan under 1960- och 1970-talet om individens behov av flexibilitet på arbetsmarknaden. Under 1980-talet betonade olika intressenter snarare företagets, eller organisationernas, behov av flexibilitet (Engstrand kommande). I mediadebatten uppstod också en klar skiljelinje i föreställningen om arbetstagarna som antingen ”fria agenter” eller ”offer” för arbetsgivarnas politik, vilket illustrerar den nya arbetsdelningen utifrån ett klassperspektiv. När det gäller lokalisering av företag har olika intressen antingen argumenterat för företagets ”naturliga” koncentration eller utgått från ”hela Sverige ska leva” uttryckt i termer av regionalpolitik. Under de senaste åren har vi även kunnat följa en debatt i media kring utflyttning av jobb och dess konsekvenser för den svenska arbetsmarknaden. Även här finns klassdimensionen tydligt med, men i ett rumsligt perspektiv. Skapandet av arbetskraft har över tiden flyttats från Sveriges ”landsbygd” till så kallade nya marknader i till exempel Kina och Indien.

Diskurser är följaktligen viktiga att studera eftersom de möjliggör vad vi kan säga och i förlängningen göra, det vill säga diskurserna ger upphov till materiella

effekter eller sociala praktiker. Jag betraktar här diskurserna som verkande i ett dialektiskt samspel med sociala praktiker. ”Talet om” kan således användas för att fastställa normer och sanningar som påverkar hur arbetet organiseras, en organisering som i sin tur formar diskurserna.¹ Genom att studera hur nya moment (eller element) förs in i diskursen kan vi se om diskurserna genomgår en förändring eller reproduceras. Med detta synsätt som utgångspunkt är det nödvändigt med historiska och internationella perspektiv. Det handlar inte i första hand om att sortera utsagor som ”riktiga” eller ”felaktiga”. Poängen är snarare att finna mönster i diskurserna och vilka sociala konsekvenser dessa kan få (Winther Jörgensen & Phillips 2000, s. 28).

Syftet med föreliggande kapitel är således att visa hur diskurserna om lokalisering och flexibilitet förändrats över tid och vilka internationella influenser som påverkat innehållet. Diskursernas förändring relateras också till en politisk praktik, både när det gäller ekonomisk politik, regionalpolitik och förändringar som berört arbetsmarknaden, till exempel upphävandet av arbetsförmedlingens monopol. Kapitlet inleds med flexibilitetsdiskursen inom vilket fokus flyttats från individens flexibilitet, genom till exempel arbetstidsförkortning, till arbetsgivarens flexibilitet, genom till exempel förändrade anställningskontrakt. I den andra delen beskriver jag hur diskursen om lokalisering förändrats från ett fokus på den nationella arbetsdelningen till den internationella arbetsdelningen.² Kapitlet avslutas med en sammanfattning.

Flexibilitet

Rörlighet, arbetstiden och individens flexibilitet

Redan 1944 förespråkade Gösta Rehn ett mer flexibelt arbetsliv (Rehn 1944), även om tankarna kom att utvecklas mer precist under 1970-talet. Däremellan medverkade han tillsammans med bland annat Rudolf Meidner i LO-rapporten *Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen* i vilken rörlighet sågs som viktig del av arbetsmarknadspolitiken:

En väsentlig uppgift för fackföreningsrörelsen måste anses vara att skapa förutsättningar för en rörlig och dynamisk arbetsmarknad, som i sin tur i hög grad befämjar förnuftiga rationaliseringsåtgärder. Härigenom underlättas överflyttning av arbetskraft från arbetslöshetsområden till områden med brist på arbetskraft. Därjämte vinnes ett större mått av frihet för den enskilde (LO 1951, s. 72–73).

¹ Detta resonemang bygger på Faircloughs kritiska diskursanalys, se Winther Jörgensen och Phillips (2000, s. 25).

² Arbetsdelning ses här främst ur ett rumsligt perspektiv, där jag visserligen tar upp vissa genusaspekter. Sundin behandlar arbetsdelningen ur ett genusperspektiv mer utförligt i kapitel 4.

Mer generellt kan man säga att Rehn-Meidnermodellen baserades på tre hörnstenar; finanspolitik, lönepolitik och arbetsmarknadspolitik. Indirekta skatter skulle användas som instrument för en stram finanspolitik. Den strama finanspolitiken skulle förhindra att vinstnivåerna blev alltför höga inom näringslivet. Lönepolitiken innebar samordnande förhandlingar och en ”solidarisk lönepolitik”, vilket innebar ett avvisande av en bärkraftsrelaterad lönepolitik. Den solidariska lönepolitiken skulle komma att leda till starkt omvandlingstryck och således skapa arbetslöshet. För att hantera dessa problem förordades en aktiv arbetsmarknadspolitik med rörlighet som primärt mål (Holmlund 2003, s. 57–58). Rehn-Meidnermodellen blev således en tredje väg mellan monetarism och keynesianism i den ekonomiska politiken. Enligt Erixon kom dock aldrig Rehn-Meidnermodellen att tillämpas i sin helhet under något decennium, men vissa inslag i modellen kom att tillämpas från slutet av 1950-talet till början av 1970-talet (Erixon 2003, s. 107).

Under 1960-talet började Gösta Rehn propagera för nödvändigheten av individuell flexibilitet i arbetslivet. Låg arbetslöshet sågs som en förutsättning för denna flexibilitet, då individen skulle bli mindre beroende av en specifik arbetsplats. 1974 hade Rehn utvecklat sina tidigare tankegångar kring flexibilitet och inledde sin skrift *På väg mot valfrihetens samhälle* på följande sätt:

Denna skrift pläderar för ökad flexibilitet och personlig valfrihet vid uppdelningen av livstiden på arbetstid, utbildningstid och fri tid (Rehn 1985, s. 1).

Rehn vände sig emot en auktoritär människosyn där människan inte ansågs kunna äga förmågan och rätten att bestämma över sitt eget liv. Valfrihet vid bestämmandet av arbetstid, utbildning och fritid under hela vuxenlivet, konstaterade Rehn, förutsatte större variation i arbetstidsmönstren och en apparat för överföring av inkomster mellan perioder av direkt inkomstgivande arbete och andra perioder i varje individs liv (ibid., s. 2).

Rehns idé gick ut på att skapa ett sammanhängande system för att finansiera ungdoms- och vuxenutbildning, semester och andra ledighetsperioder, förtids-, del- och ålderspension. Flexibilitet skulle sålunda uppnås genom dragningsrätter från systemet. Poängen med dessa dragningsrätter var att en stor del av vad alla betalade in i form av skatter och avgifter för välfärdspolitiken i själva verket var en inkomstförflyttning mellan olika skeden av vars och ens eget liv (ibid., s. 5).

Det var inte bara Rehn som diskuterade flexibilitet i arbetslivet. Internationellt började under 1970-talet forskare inom OECD tala om flexibilitet i arbetslivet. Evans menade till exempel att:

Preoccupation with [new and more flexible forms for the allocation of working time] fits well into the general trend of the work of OECD, which is increasingly concerned with stimulating policies designed to improve the

quality of life as opposed to purely quantitative economic growth (Evans 1973).

I Sverige fortsatte debatten i termer av arbetstidsförkortning. 1970 hade 40-timmarsveckan införts för att 1977 följas av den femte semesterveckan. LO och TCO drev generell arbetstidsförkortning och det socialdemokratiska kvinnoförbundet hade drivit kravet om sextimmarsarbetsdag sedan 1972. LO och TCO sa dock nej till förkortning av arbetstiden för småbarnsföräldrar. Delpension infördes 1976. 1979 infördes rätten till ledighet för studier och samma år tillkom lagen om rätt till deltid för föräldrar med barn under åtta år. Samtidigt fördes dock även en debatt om deltidens problematik, där kvinnors dominerande position framhölls. Som vi ska se fick denna debatt ny fart i mitten av 00-talet (Jonsson 2004).

År 1977 övergav SAF sin tidigare konservativa politik på arbetstidsområdet där alla förändringar på arbetstidens område ansågs vara negativa. Inför hotet att kortare arbetstid skulle kunna bli ett ledande kollektivkrav (och kanske även ytterligare lagstiftning) löste SAF frågan genom att förorda individuellt och lokalt anpassade arbetstider. Enligt Isidorsson kom detta att leda till att arbetstidsfrågan i praktiken lyftes bort från den kollektiva löntagaragendan under ett kvartssekel (Isidorsson 2001, s. 119–120).

Under 1970-talet kom också den geografiska rörligheten inom arbetsmarknadspolitiken att starkt kritiseras. AMS döptes i folkmun om till ”Alla måste söderut”. Rehn-Meidnermodellen övergavs under 1970-talet och en blandning av keynesiansk och klassisk åtstrammingspolitik fördes in på 1980-talet. 1981 devalverade den borgerliga regeringen kronan vilket också var en strategi som antogs av den socialdemokratiska regeringen efter valet 1982. År 1983 menade Anna Hedborg och Meidner att den svenska arbetsmarknaden gick mot större stelbenthet och ökad segmentering. Flexibiliteten sågs som försvagad. Trots detta uttalande menade de att den svenska arbetsmarknadspolitiken vid den här tidpunkten framstod som ”välutrustad, slagkraftig och flexibel”. När det gällde att vidareutveckla folkhemsmodellen ansåg man att ett viktigt instrument för ökad individuell valfrihet var en ”flexibilisering av arbetstiden” (Hedborg & Meidner 1984, s. 88–195).

År 1986 konstaterade Hedborg och Meidner att Rehns tankar från mitten av 1970-talet låg före sin tid. I *Flexibla arbetstider* anknöt sociologen Rune Åberg till Rehns tankar på ett fondsystem för finansiering av långledigheten (ibid., s. 32). Hedborg och Meidner argumenterade för ett friår och poängterade att en allmän arbetstidsförkortning innebar att man skulle skruva ner efterfrågan lika mycket överallt. Därmed skulle en nedgång i produktionen framtvingas också på punkter där den kunnat vara högre. Likaså skulle ett uppsving förhindras på punkter där den skulle växa. En flexiblare form för arbetstidsförkortningar skulle å andra sidan göra det sannolikt med ett mindre produktionsbortfall (Hedborg &

Meidner 1986, s. 39). Friåret skulle organiseras som ett fördelningssystem där ett års avgifter skulle användas för att täcka årets utgifter. Alternativt skulle man kunna betala kostnaden för andras ledighet och andra när man själv var ledig (ibid. s. 46–47). Det blev dock inget av dessa tankar på friår, men både debatten och praktiken återkom som vi vet under 1990-talet.

Under 1980-talet fördes även en debatt om flexibilitet i Storbritannien och USA där tillfälliga anställningar blev ett nytt moment.

Flexibilitet i Storbritannien och USA

I Storbritannien och USA hade det under 1980-talet diskuterats om hur företagen allt mer hade behov av att vara flexibla. 1984 talade forskaren John Atkinson vid Institute of Manpower Studies om den flexibla organisationen. Han hävdade att företagen letade efter tre olika typer av flexibilitet, funktionell, numerär och finansiell. Anledningen till denna nyorientering från företagets sida var bland annat Storbritanniens ekonomiska situation och de brittiska företagens brist på konkurrenskraft. Den höga arbetslösheten och en försvagad fackföreningsrörelsen sågs som hjälpmedel för att uppnå en flexibel arbetskraft (Atkinson 1984, s. 28). Atkinson hade i sin tur inspirerats av Charles Handy och hans tankar om "the organisation revolution" (Handy 1984). The National Economic Development Office i Storbritannien gav ut en skrift som byggde på Atkinsons arbete 1986 med titeln *Changing working patterns: How companies achieve flexibility to meet new needs*.

Vad som inte diskuterades i relation till företagets behov av flexibilitet var den nya ekonomiska politiken. I Storbritannien hade idéer om stabiliseringspolitik framförts av Labour innan Thatcher kom till makten 1979. Under 1980-talet kom anti-inflationspolitiken att genomföras, men arbetslösheten gick inte ner trots att konjunkturen vände 1982. Genomsnittsarbetslösheten var således 9,1 procent under perioden 1979–89, jämfört med 3,4 procent 1973–79 och 1,9 procent 1960–73 (Evans 2004, s. 30). Regeringen menade att industrins konkurrenskraft och skapandet av nya jobb krävde en försvagning eller ett borttagande av rättsliga och institutionella trögheter på bland annat arbetsmarknaden. En stor andel av de sysselsatta fick på så sätt inte tillgång till lagstadgade arbetsrättsliga skydd. Regeringen satsade också, precis som i Sverige, på starta eget-bidrag och liberaliserade regleringen av den privata rekryteringsbranschen (Cam m.fl. 2003, s. 54). Även OECD hade fortsatt intresserat sig för flexibilitet, men nu som "flexibilitet på arbetsmarknaden" (OECD 1986a, b; 1989).

Ungefär samtidigt i USA lanserades begreppet "contingent work" av ekonomen Audrey Freedman, vid Bureau of Labor Statistics (Polivka 1996, s. 3). Under 1980-talet diskuterades "contingent work" flitigt i amerikansk managementlitteratur och forskning. Deltid, tillfälligt arbete, inhyrning av arbetskraft, utkontraktering, hemmaarbete var några termer som användes (Polivka &

Nardone 1989, s. 10). Två anledningar till ökningen av antalet tillfälliga anställda fördes fram, dels sågs den av ekonomer som en strukturell förändring i tillgången på arbetskraft, dels som en förändrad arbetsgivarstrategi med fokus på flexibilitet. En tredje hypotes som fördes fram var att maktbalansen mellan arbetsgivare och arbetstagare förändrades vid den här tidpunkten (Golden & Appelbaum 1992, s. 477).

Den ekonomiska politiken: stabilitet

I mitten av 1980-talet började också tankar på en stabiliseringspolitik framföras i Sverige. SNS publicerade en bok med titeln *Vägen till ett stabilt Sverige*. Ekonomerna diskuterade interventionism (keynesianism) och icke-interventionism och drog slutsatsen att ”det interventionistiska synsättet är väl tillgodosett i den svenska ekonomisk-politiska debatten”. Därför valdes en kritisk granskning av den ekonomiska politiken med icke-interventionistiska förtecken (Hansson & Söderström 1985, s. 10–11). Det konstaterades att mycket av ”inflexibiliteterna” var ett resultat av den tidigare keynesianska ackommodationspolitiken och slutsatsen var att det var nödvändigt med en helhetssyn på sambandet mellan de politiska och ekonomiska förhållandena, en helhetssyn som byggde på begreppet stabiliseringspolitisk regim. Ekonomerna ville på så sätt anknyta till en forskningstradition som legat i dvala sedan 1930-talets keynesianska revolution (ibid., s. 45).

Politiken gick ut på att ompröva de skattefinansierade utgifterna, skära ned på den statliga konsumtionen, minska transferringarna, prioritera lån istället för bidrag till boende, inkomstbortfall och barnfamiljer, ändra i pensionsystemet, öka avgiftsfinansieringen, samt avveckla valutaregleringen och kreditmarknaden (ibid., s. 65–66, 125–127).

I början av 1990-talet kom dessa idéer om kostnadsmedvetenhet att vinna insteg i den ekonomiska politiken. 1980-talets devalveringar i kombination med en stark dollar och en internationell högkonjunktur hade lett till stora vinstökningar för den svenska exportindustrin. Samtidigt genomfördes ett antal avregleringar, bland annat av kreditmarknaden och inflationen steg (Erixon 2003, s. 120–121). Erixon menar att den keynesianska politiken med förtecknet full sysselsättning slutligen övergavs när den socialdemokratiska regeringen accepterade kritiken mot 1970-talets ackommodationspolitik. Den nya politiken var inte endast inriktad på att tillfredsställa den internationella kapitalmarknaden utan också på att få ned inflationen. Den socialdemokratiska regeringen kunde inte längre förlita sig på devalveringar och började mer och mer inrikta sig på att bedriva inkomstpolitik (ibid., s. 35). Den borgerliga regeringens ”enda väg” 1991–94 blev en uppföljning av den socialdemokratiska politiken, Sverige var på väg att ansluta sig till EG och politikerna vill anpassa den ekonomiska politiken till de konvergenskrav som fastställdes i Maastrichtfördraget 1991. Budgetunder-

skottet ökade dock och förtroendet för den svenska kronan föll kraftigt vilket ledde till att Sverige övergav systemet med fasta växelkurser i november 1992. Enligt Erixon påminde den borgerliga regeringens politik om Rehn-Meidnermodellen genom sin prioritering av arbetsmarknadspolitiken och motviljan mot inkomspolitik (ibid., s. 126–127). Efter regeringsskiftet 1994, genomförde den socialdemokratiska regeringen att åtstramningspaket som Erixon beskrivit som utan motstycke bland OCED-länderna (ibid., s. 128).

Det är således mot denna ekonomisk-politiska bakgrund, både internationellt och i Sverige, som vi bör se hur diskursen om flexibilitet förändrades. Debatten kom att kretsa kring det flexibla företaget och den flexibla arbetsmarknaden, eller annorlunda uttryckt, flexibilitet för arbetsgivarna.

Flexibilitet för arbetsgivarna

År 1992 gav SAF ut skriften *Flexibilitet i företag* där man påpekade att effektiva organisationer skulle präglas av flexibilitet. En flexibel arbetskraft var nödvändig. Författaren till boken, en företagsekonom, citerade Charles Handy (som vi tidigare stött på i samband med Atkinsons modell) och fastslog att i en allt mer ”turbulent värld” ökade kraven på ett snabbt och flexibelt agerande av företag och organisationer (SAF 1992, s. 8). Moderna företag organiserade sin verksamhet i nätverk och ”post-hierarkiska clusterorganisationer” bidrog till att öka företagets flexibilitet. Viktiga ord i denna förändring var situationsanpassning, smidighet, rörlighet, mångfald och förändringsförmåga (ibid., s. 24–25). Slutsatsen var att arbetsmarknaden måste tillåtas att fungera som en marknad där rörlighet eftersträvades och där mångfald kunde tillåtas (ibid., s. 29).

År 1993 sade regeringen upp ILO-konventionen nummer 96 som reglerade den privata arbetsförmedlingen. Syftet med avregleringen var att åstadkomma en bättre fungerande arbetsmarknad (SOU 1992:116, s. 19). SAF hade sedan flera år tillbaka verkat för ett avskaffande av arbetsförmedlingsmonopolet och för en avreglering av arbetsförmedlingen och uthyrningsverksamhet (ibid., s. 79). De offentliga arbetsgivarna hade inte några invändningar. LO, å andra sidan, framhöll att den dåvarande lagstiftningen gav tillräckliga möjligheter att effektivisera arbetsförmedlingen. En avreglering ansågs därför inte lösa de arbetsmarknadspolitiska problemen. TCO betonade vikten av en väl fungerande arbetsförmedling som var avgiftsfri och tillgänglig för alla. SACO var positiva till en avreglering (ibid., s. 80–82).

En annan politisk förändring som kan ses som ett led i en ”flexibilisering” av arbetsmarknaden var att permitteringslöneersättningen avskaffades 1995. Bakgrunden till detta system var att LAS ändrades 1984 vilket gav permitterade arbetstagare rätt till lön och andra anställningsförmåner som om hon hade fått behålla sina arbetsuppgifter. För att kompensera arbetsgivarna införde staten permitteringslöneersättning till de arbetsgivare som genom kollektivavtal var

anslutna till ett permitteringslönesystem inrättat av arbetsmarknadens parter. Ändringen 1995 innebar således att arbetsgivaren kom att stå för hela ersättningen till anställda som permitterats, istället för som tidigare, delvis. Enligt Malmberg kan detta ha kommit att bidra till en ökning av de tillfälliga anställningarna (Malmberg 2003, s. 183).

Vid den här tidpunkten började också affärspressen att tala om flexibilitet, eller snarare bristen på flexibilitet på den svenska arbetsmarknaden:

Den svenska arbetsmarknaden är troligen en av världens mest rigida och reglerade. I en tid när det för att Sverige ska vara konkurrenskraftigt krävs allt mer av flexibilitet i arbetstider och anställningsförhållanden, samt ökad rörlighet mellan arbeten, är detta förödande (Dagens Industri 1995-05-09).

Här ser vi att rigiditet och reglering kontrasterades mot flexibilitet. SAF följde upp sin rapport från 1992 med kontinuerliga rapporter om att arbetsmarknaden och arbetslivet var stadda i snabb förändring. Egenföretagandet ökade och projektanställningarna blev fler. SAF ville anpassa de arbetsrättsliga reglerna till dessa förändringar och ge utrymme för fler anställningsformer. Flexibilitet var nyckelordet (SAF-tidningen 1995-11-10). SAF menade att ”Den nya arbetsmarknaden är redan här”. De fasta tjänsterna hade minskat i antal och många medarbetare hade flexibla arbetstider och rörliga arbetsplatser. Det blev allt vanligare med projektanställningar. AMS hade spelat ut sin roll och den enskilde skulle ta mer eget ansvar (SAF-tidningen 1995-12-08). I ytterligare en artikel summerades SAF-dagen där budskapet var tydligt:

Glöm tillsvidareanställningar och traditionella karriärvägar. I morgon är det projektanställningar och ständig vidareutbildning som gäller (SAF-tidningen 1995-05-05).

Som vi märker blev ett karakteristiskt drag i den nya flexibilitetsdiskursen *sanningsanspråket*. *Dagens Industri* menade till exempel att: ”Korttidsanställningar blir allt vanligare. Istället för fasta jobb erbjuds människor projektanställningar och vikariat” (Dagens Industri 1995-10-28). Debattören Lorentz Lyttkens menade att:

Vi rör oss mot en nätverksekonomi. Företagen kommer att arbeta mycket mer i projekt och i nätverk. Alla former av projektanställningar kommer att bli vanliga (Dagens Industri 1997-04-05).

Samma synsätt återkom två år senare i samma tidning där SAF:s chefsekonom menade att fast anställning inte skulle bli någon självklarhet i framtiden. Korta jobb, deltid, projektanställning och flexibel arbetstid skulle bli betydligt vanligare (Dagens Industri 1997-01-23). SAF-tidningen hävdade att andra kontraktsformer på arbetsmarknaden än tillsvidareanställning fått allt större utrymme, till

exempel projektanställningar. Tidningen hävdade att nästan en fjärdedel arbetade utan fast anställning (SAF-tidningen 1997-06-13).

Verkstadsindustrierna (VI) framställde de tillfälliga anställningsformerna som en ”hjälp” till en kategori som man uppfattade som problematisk. VI:s chefsjurist menade att man ville underlätta rekrytering av grupper som annars hade svårt att komma in på arbetsmarknaden, genom till exempel projektanställning av äldre arbetssökande som riskerade att väljas bort på grund av lång uppsägningstid (SAF-tidningen 1995-05-19).

Vid ungefär samma tidpunkt dök begreppet *behovsanställning* upp i media för första gången. TT refererade till en rapport av SCB och Arbetslivsinstitutet med rubriken ”Tidsbegränsade anställningar ökar när fasta jobb minskar”. Omkring 500 000 hade tidsbegränsade anställningar. Det var framförallt projekt/objekt- och behovsanställningarna som ökat. 1987 fanns omkring 30 000 behovsanställda och 1995 omkring 80 000 (TT 1996-03-15).

Det är viktigt att påpeka att 1997 kom också lagen om anställningsskydd att ändras och möjligheten att anställa för en begränsad tid utan att ange skäl infördes (Holmlund & Storrie 2002, s. 248). Samtidigt kunde också avtal om avsteg från regleringen av de tidsbegränsade anställningarna ingås på lokal nivå (Storrie 2003, s. 87).

År 1998 rapporterade LO-tidningen om ”reservarmén som alltid är redo vid telefonen”. 108 000 ska finnas till hands varje dag (LO-tidningen 1998-09-11). 1999 rapporterade TT om ”Kraftig ökning av tillfälliga anställningar”. Av i genomsnitt nästan 3,6 miljoner anställda 1998 hade 550 000 någon form av tidsbegränsad anställning (TT Nyhetsbanken 1999-06-15).

År 2003 rapporterade LO att ”LO-kvinnorna har mest obekväma tider. Och de hamnar även i topp när det gäller tillfälliga jobb och deltid”. I 2003 års LO-rapport konstaterade utredarna att sedan 1990 har antalet behovsanställda mer än tredubblats från 40 000 till 125 000 år 2003 (LO-tidningen 2003-11-21). År 2005 var det dags för en ny LO-rapport som visade att av 3,7 miljoner anställda hade ungefär 525 000 någon form av tidsbegränsad anställning, majoriteten var kvinnor. Vanligast var vikariat, behovsanställningar, samt objekts- eller projektanställningar. Det hade skett en ökning av de tidsbegränsade anställningarna sedan 1990 med 40 procent. Anledningen till ökningen angavs dock inte av LO-utredarna (Nelander & Goding 2005). I samband med rapporten 2005 beskrevs LO-kvinnorna som ”sitter hemma och väntar på att telefonen ska ringa” (LO-tidningen 2005-10-28).

Mellan 2002 och 2005 bedrevs ett av regeringen initierat projekt (Hela-projektet) mellan Arbetslivsinstitutet, Arbetsmiljöverket, AMS, JämO och Svenska ESF-rådet som syftade till att ge deltidsarbetande möjlighet att få önskad arbetstid. Hösten 2005 kom utredningen ”Stärkt rätt till heltidsanställning” som bland annat byggde på rapporter från Hela-projektet. Regeringens förslag byggde i sin tur på utredningens förslag som gick ut på att arbetsgivaren skulle vara

tvungen att vid nyanställning erbjuda heltid. Företag med färre än tio personer skulle dock undantas från lagen, och ett friutrymme på en sjundedel av arbetsstyrkan skulle reserveras för deltid (SOU 2005:105).

Ett flertal remissinstanser var kritiska till förslaget. Kommunal, Handels och Hotell och restaurangfacken ansåg att förslaget var ”tandlöst” och innehöll för många undantag (www.handels.se). Ett antal remissvar hade ett tydligt arbetsgivarperspektiv. TCO sa nej med motiveringen att

Om arbetsgivaren inte längre utifrån sitt ekonomiska läge kan påverka anställningarnas omfattning och en ny heltidsrätt införs, så är nog risken stor att en betydande tveksamhet till nyanställningar breder ut sig (www.tco.se).

Svenskt Näringsliv menade att det var ett ”olyckligt förslag som saknar förståelse för företagens villkor”. Lagstiftaren borde inte lägga sig i på vilket sätt som arbetsgivaren fördelar anställningar i företaget (www.svensktnaringsliv.se). AMS menade att en lagstiftning kunde innebära svårigheter för arbetslösa att etablera sig på arbetsmarknaden, medan Arbetslivsinstitutet hävdade att en detaljreglering skulle ge ökade kostnader och svårigheter för företagen utan att deltidsarbetslösheten skulle sjunka (www.arbetslivsinstitutet.se). LO menade, å andra sidan, att om arbetsgivarens inställning vore sann ”så skulle ju alla manligt dominerade branscher befinna sig i kris idag” (www.lo.se).

Nya moment som ”tillfälliga anställningar”, ”behovsanställning” och ”projektanställningar” tillkom således i flexibilitetsdiskursen under 1990-talet. Men vi såg också att gamla moment som ”flexibel arbetstid” och ”rörlighet” levde kvar men hade flyttats från LO:s språkbruk till affärspressen och SAF. Klassperspektivet blir här tydligt. I affärspressen och SAF:s föreställningsvärld (åter)skapas en ny människa för en ny typ av arbete (jfr. Gramsci i Forgacs 1988). Arbete och kapital blir i denna värld alltmer sammanflätat, där arbetstagarna får bära samma ekonomiska risker som arbetsgivarna.³ Flexibilitet betraktas således som av godo för en viss grupp av arbetstagare men inte för andra. Synen på deltidsarbete är också en fråga om klass, då frågan tidigare handlade om rätt till deltid för småbarnsföräldrar och kampen för 6-timmarsarbetsdag, men där frågan idag handlar om rätt till heltid för ”de ofrivilligt deltidsanställda” inom till exempel handeln och vård och omsorg.

Tillfälliga anställningar i forskarvärlden

I viss svensk forskning under 2000-talet har utvecklingen mot tillfälliga anställningar betraktats som given och forskare har diskuterat utvecklingen i termer av kärna/periferi eller centrum/periferi. Kärnan befolkas av människor med fasta

³ Arvidsson diskuterar arbetstagarnas övertagande av ekonomisk risk i kapitel 2. Se också Thörnquist (kommande).

anställningar och relativt generösa förmåner medan periferin består av två subgrupper, de med fast anställning som har en relativt stabil efterfrågan på sin arbetskraft och de med mindre arbetstrygghet, till exempel visstidsanställda och projektanställda.⁴ För i princip alla forskare är det Atkinsons kärna/periferi-modell från 1984, som stått som förebild.

Bergström har valt definitionen ”contingent employment” i sina studier av utvecklingen i Europa och USA. Valet grundar sig på att det saknas en gemensam definition i den europeiska litteraturen samt den något paradoxala förklaringen:

We have chosen to use the American concept of contingent employment in order to create a distance from *national* concepts, categories and understandings of the phenomenon (Bergström 2003a, s. 43, min kursivering).

Bergström hävdar, i och för sig, att ”contingent employment” inte är något nytt men att ”the way in which these people are being used and the magnitude of their use are new”. Han pekar också på de brister som finns när det gäller att jämföra internationell statistik (Bergström 2003b, s. 1–3). Bergström och Storrie talar i samma bok om ”limited duration contracts” (Bergström & Storrie 2003, s. 22; 29).

Synen på förändringen av anställningskontraktets karaktär är dock inte entydig. Det finns forskare som menar att man historiskt sett kan konstatera att den ”fasta” heltidsanställningen har funnits under en begränsad tid och främst varit koncentrerad till industrisektorn. Kvinnors deltida arbete och olika varianter på egenföretagande förbises i dagens debatt (Magnusson & Ottosson 2003, s. 68). Detta påminner om le Grand, Szulkin och Thållins resonemang. De menar att föreställningen om arbetskraftens rörlighet och de fasta anställningskontraktens upplösning är kraftigt överdriven. Andelen anställda med mycket korta anställningstider kan istället hänföras till konjunkturella faktorer. De teoretiska ansatser som betonar förändringar av befintliga arbeten, till exempel via omvandlingar av arbetsorganisationens karaktär, tycks vara synnerligen svagt empiriskt grundade (le Grand m.fl. 2001, s. 114–116). Holmlund och Storrie hävdar också att konjunkturella händelseförlopp spelat störst roll för utvecklingen av tillfälliga anställningar (2002, s. 245–269).

Bemanningsföretagen

Som vi såg tidigare hade arbetsförmedlingens monopol avreglerats i syfte att få arbetsmarknaden att fungera bättre. I slutet av 1990-talet började man i media

⁴ Tsoukalas (2003), s. 8–9. Wikman (2002): referens till Atkinsons (1984) ”core/periphery model”. Levin och Korpi (2001): ”core employment segment”. Olofsdotter (2004): ”kärna & periferi”. Håkansson och Isidorsson (2004): ”kärnarbetskraften”. Ekstedt med flera (1999): ”supporting troops”, ”commanding force”, ”reserve army”. Se också Garstens (1999) diskussion kring ”core-periphery”.

även diskutera bemanningsföretagen i relation till flexibiliteten på arbetsmarknaden. År 1999 börjades Poolia och Proffice och majoriteten av artiklarna detta år handlar om just dessa företag. Samma år menade en företrädare för Svensk Handel att arbetsgivaren börjat hyra in personal istället för att anställa. Syftet var att uppnå den flexibilitet som LAS satte ”krokben för” (företrädare för Handelsarbetsgivarna i SvD 1999-02-22). Ett år senare menade Veckans Affärer att: ”Bemanningsföretagen har blivit rumsrena. Det öppnar för en helt ny arbetsmarknad, med större flexibilitet” (VA 2000-06-26). Computer Sweden beskrev att allt fler konsultföretag vill att en del av personalen ska vara flexibel: ”omkring 15 procent är vanligt”. En lösning var att hyra in personal (CS 2002-09-18).

Avregleringen av arbetsförmedlingens monopol ansågs dock tydligen inte tillräcklig för att åstadkomma en flexibilisering av arbetsmarknaden. I mitten på 00-talet diskuterades arbetsförmedlingens bristande funktion. Dagens Industri rapporterade att högskolestudenter ville konkurrensutsätta arbetsförmedlingen. Bara sex procent av de jobsökande högskolestudenterna tyckte att arbetsförmedlingen varit dem till stor hjälp i sökandet (Dagens Industri 2005-10-31). Computer Sweden menade att det verkade vara betydligt lättare att få jobb via bemanningsföretagen än via arbetsförmedlingen. VD på Poolia Bemanning sa i Computer Sweden att

Hos AMS blir du en i en grå massa. Du blir behandlad på samma sätt oavsett om du är truckförare eller ekonomichef. Jag tror det är där problematiken ligger (CS 2005-10-24; DI.se 2005-10-24).

Dagens Nyheter rapporterade också att studenter inte litar på AMS (DN ekonomi 2005-10-21). I artikeln ”Allt färre arbetslösa får jobb genom Ams” menade DN att en viktig orsak till att färre [arbetsgivare] vände sig till arbetsförmedlingen var att de tillfälliga jobben blivit vanligare på de fasta jobbens bekostnad. År 2004 var 73 procent av de nya jobben i Sverige tidsbegränsade och arbetsförmedlingarna fick bara in ungefär vart femte av dem (DN ekonomi 2005-10-06). Dagens Nyheter ledare menade att bemanningsföretagen uppmanar politikerna till nytänkande: ”konkurrensutsätt arbetsförmedlingen” (DN 2005-05-26). Under rubriken ”Bemanningsföretagen kan skapa 10 000 deltidsjobb” är det AMS som ”utmanas” (Realtid.se 2005-02-23). Veckans Affärer citerade utredningschefen på fackförbundet Civilekonomerna: ”Vi har slutat hoppas på AMS. De gör ingenting för våra medlemmar” (Veckans Affärer 2005-02-07).

Flexicurity: förening av två mål?

De senaste två åren har flexibilitet och trygghet tillsammans utgjort en viktig del i EU:s sysselsättningsstrategi. Tidigare hade man i EU-dokument endast talat om behovet av flexibilitet, men under 2000-talet ändrades detta. ”Flexicurity” blev ett begrepp. Utgångspunkten för diskussionerna kring flexicurity var ”globaliseringen” och ”kunskapssamhället”. EU-kommissionen talade om en ”européisk

social modell” där delar i den sociala modellen sågs som avgörande faktorer för att uppnå konkurrenskraft. Konkurrenskraft sågs i sin tur som en bas för att utveckla den sociala modellen. En del i flexicuritystrategin var aktiv arbetsmarknadspolitik, där den danska modellen fördes fram som förebild. En annan del var att underlätta övergången mellan anställning och egenföretagare. Här angavs Sverige som förebild när det gäller hur a-kassareglerna är utformade. En tredje del var flexibla anställningsformer men här påpekades också att successiva tidsbegränsade anställningar inte var önskvärda (EU dokument 2001). Nederländerna sågs också som en förebild men i svensk media var det den danska varianten som vann gehör (Dagens Industri 2006-02-25, Dagens Nyheter 2005-10-28, LO-tidningen 2005-09-30).

Genom hela 2000-talet har finanspolitiken karakteriserats av en normpolitik med stabilitet som primärt mål, det vill säga inflationsbekämpning och fast utgiftstak för staten. Diskussionen om flexicurity kan ses som ett sätt att förena flexibilitet och säkerhet inom ramen för en normpolitik. Omställningsavtalen, som Bäckström beskriver i kapitel 5, kan också ses som en strategi för att lösa arbetslösheten inom ramen för normpolitiken. Här har således LO omprövat sin tidigare syn på omställningsavtalen, där man tidigare tyckte att AMS tjänster räckte till.

Som vi har sett i detta avsnitt talade många aktörer om rörlighet, vilket ju faktiskt i mångt och mycket är en fråga om ”rum”. Låt oss därför raskt gå vidare till rummet och diskursen om lokalisering.

Lokalisering

Från ”naturlig koncentration” till lokal mobilisering

I början av 1930-talet hade ett fåtal studier gjorts av geografer i Sverige kring produktionens lokalisering. Mot slutet av 1930-talet kom Befolkningskommisionens rapport om landsortens avfolkning. Utredarna ansåg att ”flykten från landsorten” inte kunde stoppas. Det fördes dock ingen diskussion om vilka metoder som skulle användas för att övertyga företag att lokalisera verksamheter på landsbygden (Engstrand 2003, s. 93–94). Elander har visat att i debatterna under kriget om avfolkningen var grundinställningen att det privata företagandet behövde koncentrera sin produktion och att detta skulle respekteras. De samhällsliga metoderna för att påverka lokalisering skulle utgöras av rådgivning mellan näringsliv och samhälle (Elander 1978, s. 31).

Lokalt pågick dock en mer jordnära diskussion kring industrins lokalisering. Den lokala debatten ska ses i skenet av att de lokala myndigheterna var ansvariga för arbetslöshetsproblematiken eftersom de betalade fattighjälp till de arbetslösa. På lokal nivå kom därför speciella avdelningar inom kommunerna att inrättas som arbetade specifikt med lokalisering av industrin (Engstrand 2003, s. 94). Genom lokalt stöd till företag, främst när det gällde lokaler, och ”rådgivning”

från statens sida, lokaliserades till exempel Ericsson till Karlskrona. Ericsson hade ett ”behov” av ny stabil arbetskraft med lägre löner än i Stockholm, vilket i praktiken kom att innebära kvinnor (Meurling & Jeans 2000, s. 208; Engstrand 2003, s. 111).

1951 års lokaliseringsutredning påpekade att samhället borde bedriva någon form av lokaliseringspolitik så länge den inte kolliderade med den ekonomiska effektiviteten (SOU 1951:6, s. 91–94). Under årens lopp kom dock en del politiker att betrakta den ojämna fördelningen av industrin som ett problem. Här uppstod en diskursiv kamp mellan en del socialdemokrater och centerpartister å ena sidan och LO och Industriförbundet å andra sidan som menade att lokaliseringspolitiken inte fick äventyra arbetsmarknadspolitiken (som ju hade geografisk rörlighet som mål!) och den nödvändiga rationaliseringen av industrin (Engstrand 2003, s. 106).

I mitten av 1960-talet kom de tidigare marginaliserade uppfattningarna kring de negativa effekterna av rörligheten att vinna gehör. Begreppet regional utveckling blev centralt. AMS och de regionala länsarbetsnämnderna blev i allt högre grad ansvariga för lokaliseringsfrågor. Lokala stödinsatser sattes in i allt högre grad (ibid., s. 168). Även under den här perioden kom Ericsson att lokalisera tillverkningsenheter, till till exempel Norrköping och Östersund, denna gång med hjälp av investeringsfonderna (Engstrand & Ekstedt 2005, s. 4–5). Även i dessa fall blev det kvinnorna som sågs som potentiell arbetskraft (ibid., s. 8).

Som jag nämnde i förra avsnittet kom Rehn-Meidnermodellen att successivt överges på 1970-talet. Att bevara jobben på orten blev det centrala snarare än att trygga jobben på arbetsmarknaden i stort. Under 1970-talet ändrade även momenten inom diskursen karaktär. Den nationella arbetsdelningen kompletterades nu med att forskare även diskuterade ”internationaliseringen” av ekonomin och företagen. Annerstedt och Gustavsson (1973) talade om ”en ny internationell ekonomisk arbetsdelning” och Iger talade om en ”allt mer utvecklad internationell arbetsdelning” (1976, s. 1). LO (1975) menade att den allt mer omfattande förläggningen av den svenska industriexpansionen utomlands kunde leda till ”regionalpolitiska problem” för en allt större del av Sverige. Iger betraktade den enskilda staten som ”en allt svagare aktör när arbetsdelningen antar en allt mer utpräglad global karaktär” (Iger 1976, s. 108). Den internationella arbetsdelningen diskuterades förstås även av forskare internationellt, där till exempel Fröbel med flera (1977) menade att den nya internationella arbetsdelningen utmanade tidigare tudelade teorier om världen som uppdelad i ett fåtal industrialiserade länder och en stor andel utvecklingsländer.

Under 1980-talet fortsatte talet om internationalisering men kompletterades även av ”lokal mobilisering”. Det var nu slut på 1970-talets ”industriakuter”. Det redan existerande näringslivet i en region skulle utvecklas. Lokala initiativ som tidigare inte uppmuntrats välkomnades nu av staten. Det var också nu som kommunal näringslivspolitik blev ett begrepp, trots att den praktiserats långt

tidigare. Även under 1980-talet såg vi ett glapp mellan den nya lokaliseringsdiskursen och praktiken. Trots att det lokala framhävdes gavs stöd genom paket av olika slag, till exempel till Volvo i samband med Uddevallavarvets nedläggning 1985, och även till till exempel Blekinge i ett par omgångar (Engstrand 2003, s. 191ff.).

Inom den akademiska debatten diskuterades fortlöpande strukturomvandlingen och dess konsekvenser.⁵ Det globala och det lokala kom att stå i centrum, vilket illustrerades väl av titeln på Ekstedt och Hennings bok från 1988, *Statsmakt på mellanhand – Globalisering och lokal mobilisering*. Under 1990-talet diskuterades internationaliseringen och globaliseringen vidare.⁶ Internationellt uppstod även en kritik mot globaliseringen, både i termer av dess verkliga omfattning och dess konsekvenser. Hirst och Thompson (1998, s. 7–8), till exempel, menade att globaliseringen hade blivit ett ”begrepp på modet” och att globaliseringsentusiasternas argument var ytliga och ogrundade. Som vi ska se nu kom debatten i Sverige till stor del att fokusera på utflyttningen av jobb och dess eventuella konsekvenser.

Utflyttning

Debatten om utflyttningen i svensk affärspress präglades i slutet av 1980-talet och början av 1990-talet av Sveriges eventuella inträde i dåvarande EG. Det sågs då av många som en nödvändighet med en svensk EG-anslutning, annars skulle företagen lämna Sverige.⁷ En förklaring till utflyttningen av företag sas vara de höga skatterna.⁸ 1991 genomförde regeringen en skatteomläggning. Företagsbeskattningen sänktes från 50 till 30 procent. Som vi ska se senare sågs trots detta skatterna som ett problem under hela perioden fram till 2005.

Debatten om utflyttning av jobb ut ur landet tog egentlig fart 1998. Samma år hänvisade SAF-tidningen (1998-11-13) till skatterna och hävdade även att allt fler nyutexaminerade civilingenjörer och andra högutbildade flyttade ut. Forskare på Handelshögskolan i Stockholm menade att storföretagen i praktiken höll på att lämna landet (VA 1998-02-16). Affärsvärlden hade rubriker som ”Flytten från Sverige: de nya utvandrarerna” och ”Flytten från Sverige: De svenska företagen flyttar ut” (Afv 1998-01-14).

År 1998 fastslog Veckans Affärer (1998-12-16) att det var de *kvalificerade* jobben som flyttade ut:

nya alarmerande siffror som bearbetats av forskare på Handels tyder på att utflyttningen av svensk industri redan är i full gång. Det tragiska är att det

⁵ Se till exempel Nilsson (1982); Berger och Melin (1982); Holmlund (1982); Nilsson (1988); Gonäs (1989, 1991).

⁶ Stenmark (1990); Engström m.fl. (1990); Holm (1990); Braunerhjelm (1991, 1992).

⁷ DI 1988-11-14, 1989-01-05, VA 1989-04-06, DI, 1989-11-23, TT telegram 1989-11-06, DI 1990-04-30, TT telegram 1990-03-08, DI 1990-05-17.

⁸ DI 1988-11-14, 1989-04-27, 1989-04-28, 1990-04-30, 1990-05-11, VA 1991-10-30.

är de välbetalda, kvalificerade, jobben som flyttas ut. Kvar blir låglönejobb, vi tvingas alltmer konkurrera med låglöneländer i Baltikum och Östeuropa.

LO och Metall diskuterade å andra sidan det negativa med att företagens *huvudkontor* flyttade ut. LO:s ordförande kulturaliserade problemet när han sa att ”svenskheten i företagen försvinner på sikt” (LO-tidningen 1998-12-18).

Skatterna var annars ett återkommande tema där *folkets mening* fördes fram genom attitydundersökningar. Dessa visade menade man, att ”det är politikernas fel att företagen nu lämnar Sverige [...] Svenskarnas recept till politikerna är därför: Sänk skatterna” (DI 1999-01-23). Företagare uttalade sig också och menade att mellan 10 000 och 20 000 arbetstillfällen var hotade i Sverige på några års sikt (DI 1999-03-20). Aktiespararna hävdade i en artikel att utflyttningen av företag måste stoppas och att de tillväxthämmande inkomst- och kapitalskatterna måste sänkas (DI 1999-03-22). Enligt en ekonom på Erik Penser fondkommission gjorde utflyttningarna det enklare att diskutera sänkta inkomstskatter än vad som annars skulle vara fallet (DI 1999-04-12). Affärsvärlden (1999-05-12) konstaterade att ”Kapitalet, företagarna och företagsledarna lämnar Sverige för att villkoren är bättre på andra håll när det gäller skatter och valutastabilitet”. SIF menade detsamma och hänvisade till de mer gynnsamma skattereglerna i flera europeiska länder (DI 1999-07-01). Industrins utredningsinstituts biträdande chef Pontus Braunerhjelm menade att ”det verkar som om utflyttningen tilltar” (DI 1999-01-19).

LO-tidningen (1999-04-30) menade att det främst var näringslivet som hotade med valutflykt och inte minst med utflyttning av företag. 1999 angav SAF-tidningen (1999-12-15) för första gången att de låga lönerna i till exempel Baltikum var ett skäl till utflyttning. Under 2000 rapporterade Dagens Nyheter att rädslan för ett nej till EMU kunde leda till företagsflykt, ett argument som vi känner igen från EG-debatten (DN ekonomi 2000-02-23).

Genom att betona utflyttningens stora omfattning och dess dramatiska effekter kunde affärspressen få ut sitt budskap om att skatterna måste sänkas. Utflyttningen, eller snarare föreställningen om utflyttningen, var en förutsättning eller underlättade åtminstone talet om skattesänkningar.

Utflyttning blir outsourcing

I början av 1980-talet kom boken *In Search of Excellence* i vilken konsulterna vid McKinsey, Peters och Waterman, gick till hård attack mot företagens dåvarande diversifieringsstrategier, eftersom de ansågs ”urvattna organisationens kvalité”. Peters och Waterman hävdade att organisationer som utvidgade sin verksamhet men ändå höll sig ”close to their knitting” konkurrerade ut andra. Minst framgångsrika, generellt, var de företag som diversifierade sin verksamhet inom flera områden (Peters & Waterman 1982, s. 293).

1986 hävdade Thackray att om företag samlade all verksamhet under ett tak kunde det leda till att lönsamma områden subventionerade de mindre effektiva, och "det var inte ett sätt på vilket man kunde bedriva affärsverksamhet i starkt konkurrensutsatt värld" (1986, s. 41, min översättning). Tre år senare, i en annan McKinsey-artikel, hävdade författarna att ett nytt ledningsfokus höll på att framträda: "det överlägset bästa sättet att utnyttja kärnverksamheten" (Irvin & Michaels III 1989, min översättning). Samtidigt med debatten om en "kärna" diskuterades outsourcing. Onkvisit och Shaw menade att "skräddaren försöker inte tillverka sina egna skor, utan köper dem hos skomakaren" (1991, s. 13, min översättning). En populär syn hos många amerikanska tillverkningsföretag kan sammanfattas i kommentaren från en ledare:

Om du kan köpa till ett billigare pris utifrån än du kan tillverka själv, varför inte? Det handlar om pengar; du går till vem som helst bara priset är rätt (Sterner 1989, s. 17, min översättning).

Redan i början av 1990-talet debatterades dock konsekvenserna av outsourcing. Outsourcingen inom bland annat amerikansk bilindustri ledde till att uttrycket "the hollow corporation" myntades (*Business Week* 1986-03-03). Davis menade att forskning visat att många outsourcingbeslut hade tagits med otillräcklig eller ofullständig information eller på felaktiga grunder. För mycket fokus hade lagts på kostnaderna (Davis 1992). Bettis med flera (1992) hävdade att felaktig outsourcing hade lett till "många västerländska företags förfall". Under 1990-talet fortsatte dock outsourcing att vara en het företagsstrategi, speciellt i samband med att begreppet "business reengineering" lanserades (Hammer & Champy 1993).

Tidigare hade outsourcing diskuterats i svenska media när det gällde företagets utkontraktering av verksamhet. Under 2001 och 2002 kom dock utflyttning av jobb att likställas med outsourcing.⁹ Skatterna dominerade fortfarande agendan, särskilt i *Dagens Industri*. Tidningen menade att utredningar visade att skälen till utflyttningen fanns att söka i skattesystemet.¹⁰

Under den här tidsperioden talades det än mer om själva omfattningen i kvantitativa termer. *Affärsvärlden* (2004-05-05) beräknade att totalt 50 000 arbetstillfällen hade gått förlorade under de senaste tio åren till följd av utflyttning. *Dagens Industri* hänvisade till SCB som menade att nära 75 000 industrijobb försvunnit på fyra år men visste inte hur många av dessa som berodde på utflyttning. Metall gissade på en fjärdedel medan Svenskt Näringsliv högg till med två tredjedelar (DI 2004-10-21).

⁹ LO-tidningen 2001-08-17, *Dagens Arbeta* 2001-11-28, LO-tidningen 2002-04-26, 2002-04-26, 2002-05-24.

¹⁰ DI 2001-07-26, 2001-12-01, 2001-12-08, *Affärsvärlden* 2002-02-06, DI 2002-02-18, 2002-07-05.

Utflyttningen diskuterades också i relation till produktivetsförbättringar. Chalmersprofessorn Anders Kinnander menade att om produktiviteten hade ökat på riktigt hade ”vi kunnat behålla fler industrijobb i landet” (DI 2004-01-19). Stefan Fölster på Svenskt Näringsliv menade å andra sidan att Kinnanders fokus på produktivetsutvecklingen för att rädda kvar industrijobben inte fungerade. Anledningen till att företagen inte investerade var istället krångliga regelverk, långa handläggningstider för miljötillstånd, oförutsebara kostnader för hög sjukfrånvaro, svårtolkade skatteregler och en hög beskattning av vinsten (DI 2004-01-29).

Vid den här tidpunkten sågs kostnaden som det som också ”drev” företagen att flytta produktionen av tjänster utomlands (VA 2004-01-12). År 2004 hade *Affärsvärlden* (2004-05-05) ett specialnummer med rubriker som: ”massiv utflyttning till lågkostnadsländer”, ”var fjärde svensk fabrik är i farozonen – klockan klämtar för flera av Sveriges största fabriker”, ”fabriksdöden gör sitt sista svep”. ABB-chefen varnade för ”lavinartad utflyttning till låglöneländer” (DI 2004-05-08).

Så sent som 2004 konstaterade dock Svenskt Näringsliv i en rapport att den direkta utflyttningen av befintliga arbeten från Sverige till låglöneländer var relativt begränsad. Utflyttningen minskade efterfrågan på låglönejobb. För att öka efterfrågan på jobb i lägre lönenivåer krävdes sannolikt att den vikande trenden bland antal företagare vändes. Det var även av största vikt, menade man, att Sveriges outnyttjade potential i tjänstearbeten togs tillvara (Fölster 2004, s. 3).

Ett år senare hade dock Svenskt Näringsliv ändrat ståndpunkt och menade att det var allt mer tydligt att det pågick en omfattande utflyttning av produktion från Sverige. I USA hade konsultföretaget McKinsey hävdade att utflyttningen av jobb inte var ett problem eftersom många som förlorade jobben återanställdes. Nu dök även diskursen om flexibilitet upp då författarna bakom Svenskt Näringslivs rapport menade att ”vi inte har en flexibel arbetsmarknad”, eftersom de som förlorade jobben inte återanställdes (Wallén & Fölster 2005, s. 3). Ett flertal tidningar citerade rapporten och *Dagens Industri* (2005-02-09) menade att utflyttningen av företag accelererade och att ”upp mot 200 000 svenska jobb riskerar att försvinna”. *Svenska Dagbladet* hävdade att under de senaste fem åren hade omkring 50 000 arbetstillfällen försvunnit från Sverige. Tidningen hänvisade till Svenskt Näringsliv och fortsatte vidare att det fanns en risk att takten i utflyttningen skulle öka under de närmaste fem åren (SvD Näringsliv 2005-02-19). *Dagens Industri* (2005-03-17) fastslog: ”500 000 jobb försvinner på utlandsflytt”. På fem år hade 300 000 arbetstillfällen flyttat utomlands och Sverige skulle komma att tappa ytterligare en halv miljon jobb under de närmaste fem åren (DI 2005-03-22). *Veckans Affärer* (2005-04-04) talade om ”att i spåren av denna exodus skapa tillräckligt många nya arbeten”. Tidningen fastslog senare (2005-04-25) att:

Exakt hur stor utflyttningen är träter expertisen om. En del menar att den inte alls påverkar. Andra menar att det handlar om hundratusentals jobb. Sanningen är att ingen vet.

Strategier för att möta utflyttningen av jobb

Det bör påpekas att bilden av utflyttningen accepterades av de flesta aktörer som uttalade sig i pressen. Hos de politiska partierna gick det att urskilja två olika strategier för att möta utflyttningen av jobb. Å ena sidan betraktade den socialdemokratiska regeringen inte utflyttningen som ett problem utan menade att Sverige skulle satsa mer på utbildning och FoU. Statsminister Göran Persson ansåg 2005 att det var ”naturligt” att industrijobb flyttar ut och att industrin producerade allt större värden med allt färre anställda (DI 2005-10-05). Arbetslivsminister Hans Karlsson hävdade att: ”Det är kunskapsintensiva och därmed bättre betalda jobb som ska hålla den svenska välfärden vid liv” (DI 2004-02-21).

Den borgerliga alliansen, å andra sidan, ville sänka skatterna för låg- och medelinkomsttagare. Föreställningen var att jobben då skulle stanna kvar i Sverige och ”processen fördröjas”, det vill säga de som jobbar inom tillverkningsindustrin skulle kunna gå ner i bruttolön men samtidigt få behålla lika mycket av nettolönen som tidigare.¹¹

Metalls utredningschef Ola Asplund menade att på kort sikt var utflyttningen av produktion ett hot mot Sverige men i ett vidare perspektiv var ”utflyttningen positiv eftersom vi får en balans och en utveckling i hela Europa” (LO-tidningen 2001-08-17).

Ingenjörsvetenskapsakademien (IVA) ansåg också att det krävdes en ökad satsning på forskning och utveckling, och fokuserade på traditionell tillverkningsindustri. Tjänstesektorn sågs som en sektor som byggs upp kring tillverkningsindustrin.¹² Flexibiliteten dök återigen upp då SEB:s chefsekonom krävde en mer flexibel arbetsmarknad för att kunna möta utflyttningen:

För att de ekonomiska mekanismerna ska kunna verka, krävs det att arbetsmarknaden är flexibel, och att lönebildning, skattesystem och lagstiftning öppnar för företagen att nyanställa (Klas Eklund i DN 2005-03-26).

Diskursiva sprickor: ”insourcing”

Men den diskursiva kampen om arbetets lokalisering var inte entydig. Samtidigt fördes också en annan debatt om så kallad insourcing. År 2000 rapporterade SvD om att insourcing kunde bli ny trend inom industrin. VD:n för Sveriges verkstadsindustrier menade att företag tog tillbaka tidigare utlagd produktion (SvD

¹¹ Studie Ett, P1, 26/10 2005. Carl B Hamiltom (fp). Karin Pilsäters lösning på jobbutflyttningen är också skattesänkningar, DI 2005-03-31.

¹² IVA rapport *Produktion för konkurrenskraft*, citerad i TT 2005-04-14.

Näringsliv 2000-08-30). Haldex VD menade, i samband med att företaget tog tillbaka sin tillverkning av komponenter till sina elektroniskt reglerbara system, att företaget genom insourcing skulle bli mer flexibla gentemot sina kunder (SvD Ekonomi 2003-01-10). År 2004 talade TeliaSonera om att ”ta helhetsansvar” i samband med att man köpte tillbaka verksamhet (SR 2004-05-08). På Nibe som tillverkar bland annat värmepumpar sågs, enligt tidningen *Personal & Ledarskap* (2005-05-19), ordet outsourcing som nästintill ett ”skällsord”.

LO-tidningen (2000-09-22) menade att det talades mycket om flytten av svenska storföretags huvudkontor till utlandet, men att det också fanns en ström i motsatt riktning, utländska huvudkontor som förlades i Sverige. LO-tidningen (2001-06-15) menade att LO hela tiden påpekat vikten att definiera denna utflyttning som ”uppköp av svenska företag och sammanslagningar”. 2003 ville ITPS tona ned betydelsen av att företag flyttar ut sina huvudkontor. Utredarna menade att den ökade internationaliseringen, där fler företag köptes upp av utlandet, var en anledning till varför utflyttningen av huvudkontor ökade dramatiskt mellan 1997 och 2000 (LO-tidningen 2003-03-14).

Ett exempel som lyftes fram i media var det polska företaget Ericpols etablering i Sverige som ett direkt krav på fysisk närhet från dess mångåriga och viktiga kund Ericsson. I Linköping arbetar Ericsson med utveckling av bland annat gsm-teknik och företaget ville ha representanter från Ericpol på plats. När Ericpol etablerade sig på Mjärdevi i Linköping i juni 2004 var ambitionen att ha ett tiotal anställda vid årets slut. Det blev tre gånger fler (Computer Sweden 2005-02-02). 2005 menade utredaren Ann-Christine Strandell på ITPS att mediernas larmrapporter om utflyttning av arbetstillfällen var ”en fara”. Vissa nedläggningar och utflyttningar fick ”oproportionerligt stort utrymme” i förhållande till omfattningen totalt sett. Det vanligaste skälet till varsel och uppsägningar var istället ”effektivisering” (Dagens Arbete 2005-07-20).

Under sommaren 2005 hade Veckans affärer och Dagens Nyheter (2005-08-31) artikelsier där man ville belysa en annan trend än utflyttningen av jobb: ”... om ett land som faktiskt går bra”. Ett antal företag lyftes fram som valt att inte outsourca sin produktion. VD:n för AD-plast i Anderstorp sa i Veckans Affärer (2005-06-07): ”Det har rätt alldeles för stor uppgivenhet i Sverige kring jobbutflyttningen i flera år. Det är dags att sluta gnälla nu och hoppa in i matchen.” VD:n för Pallco i Ekenässjön, en legotillverkare av stål och aluminiumdetaljer, trodde att: ”vissa väljer att producera i låglöneländer för att de inte klarar att ta tag i de här frågorna på allvar” (DN 2005-07-28).

Inom forskarvärlden reproducerades inte endast talet om utflyttning. I en rapport från ISA, Nutek och Vinnova visade Eliasson och Eliasson att företag ”tog hem” verksamhet som tidigare varit baserad i utlandet. Scania hade till

exempel tagit ”hem” hyttillverkning från sin holländska anläggning. Sandvik hade flyttat bergborrtillverkning från Mexico till Sandviken.¹³

En annan ifrågasättande studie var Vinnovaboken *Alternativ till outsourcing*. Innovationsforskaren vid Gävle högskola Lars Bengtsson, professorn i industriell organisation vid Linköpings universitet Christian Berggren, och t.f. professor i redovisning Johnny Lind vid Handelshögskolan i Stockholm menade att effekterna av outsourcing inte var entydiga. Många företag upplevde att de kunnat minska kostnaderna, men återgav i hög utsträckning försämringar i logistiken. Författarna menade vidare att samspelet mellan produktion och utveckling var fortsatt viktigt (Bengtsson m.fl. 2005, s. 153). Som en motpol till outsourcing föreslog forskarna produktionsutveckling. Analyser av alternativ till outsourcing behövde förbättras, där en sådan viktig del var vilken ”produktivitetspotential som faktiskt finns i den egna produktionen” (ibid. s. 160).

Vid sidan om utflyttning kom också en debatt om kluster att föras, vilket ju faktiskt kan ses som en konsekvens av talet om utflyttning. ”Kluster” och ”outsourcing” blev nya moment i lokaliseringdiskursen, vilka i själva verket kan betraktas som synonymmer till internationalisering och den nationella arbetsdelningen.

Klusteridén vinner gehör

Mot bakgrund av att den lokala nivån lyftes upp under 1980-talet är det kanske inte så förvånande att Michael Porters tankar om regionala kluster i slutet av 1990-talet kunde få en sådan genomslagskraft i Sverige, både när det gäller som moment i lokaliseringdiskursen men även som faktisk praktik ute i kommunerna. En mängd rapporter, böcker och artiklar publicerades som framhävde det positiva med kluster. Ett antal ”klusterkartor” ritades, alltifrån Skåne till Arjeplog.¹⁴

I slutet av 1990-talet började affärspressen att rapportera om kluster. Porters främste uttolkare i Sverige, forskaren på Handelshögskolan i Stockholm, Örjan Sölvell presenterade en rapport om kluster i Sverige (DI 1998-05-19). 1999 refererade samma tidning till en SNS-rapport som beskrev skillnader mellan Sverige och Ohio. I Ohio blomstrade företagstata områden, så kallade kluster, med nya kunskapsintensiva verksamheter som ger mycket fler nya jobb än motsvarande försök i Sverige. Orsakerna gick att söka på många områden, en var riskkapitalet, en annan var skatteområdet: ”Amerikanska skatter gynnar, svenska skatter missgynnar i alla led” (DI 1999-01-22).

¹³ För fler exempel se ISA, Nutek och Vinnova (2005).

¹⁴ Porter (1998); Sölvell och Bengtsson (1997); Rundfelt och Sjögren (1997); Braunerhjelm m.fl. (1998); Nilsson (2002); Lundeqvist (2002); Malmberg (2002); Jansson och Jansson (2003); Hallencreutz (2002); Sölvell (2004); Nordin (2004).

Men klusterdebatten kom att sammanfalla med IT-boomen i Sverige och affärspressen fick snart mer positiva händelser att rapportera om. Affärsvärlden menade att ”viktigast är kanske att skapa så kallade kluster inom något segment av IT-branschen, alltså en gruppering av många olika företag, gärna med en stark koppling till högskolor.” Tidningen menade vidare att mycket talade för att det höll på att växa fram kluster kring just mobilt internet i Sverige och det var förstås ”högst välkommet”. Men, konstaterade tidningen,

fler sådana här kluster kommer att behövas om AB Sverige ska kunna profitera på sin unika position inom IT-sektorn på ett sådant sätt att det ökar välbefindandet i landet (1999-11-10).

Ett flertal kluster fördes fram i debatten. Telecom City i Karlskrona är ett känt exempel, andra exempel som fördes fram var Aluminiumriket i Småland, bioteknikklustret i Uppsala, Wireless Valley i Kista. Det senare beskrevs av Affärsvärlden (2000-03-22) som ett tydligt kluster, det vill säga ”en ansamling av företag, kunder, underleverantörer, forskare, testmyndigheter och andra institutioner, som är sammanlänkade kort och tvärs”. 2001 hävdade Pontus Braunerhjelm vid Industrins utredningsinstitut att länder som saknar en klar ”kluster-strategi” riskerar att snabbt tappa de numera ”lättfotade storföretagen och falla tillbaka i välbefindandsligan”. Och, eftersom klustermiljöer är starkt incitamentsdrivna måste skattepolitiken utformas så att även investeringar i riskfyllda projekt tillåts (DI 2001-01-31). År 2003 argumenterade Sölvell för att Sverige måste få en modern klusterpolitik och uppmanade dåvarande näringsminister Pagrotsky att åka till Göteborg och lyssna på ”världens främste klusterforskare Michael Porter” (DI 2003-09-18).

Men, som vi ska se nu, slog föreställningen om kluster faktiskt igenom kraftigt inom regional- och näringspolitiken.

Kluster i politiken

”Kluster” kom också att slå igenom inom svensk regionalpolitik. Syftet med att införa tillväxtavtalen var att främja nätverk och socialt kapital. I Näringsdepartementets rapport 2001 om tillväxtavtalen framgick att de regionala partnerskapen skulle befrämja nätverksorienterat arbete. Likadant var det med kluster. Filmindustrin i Hollywood och företagsnätverk i norra Italien lyftes fram som goda exempel på framgångsrika kluster. Det är värt att notera att Näringsdepartementet definierade klusterpolitiken som en rörelse underifrån: ”Som ett resultat av bl.a. tillväxtavtalen håller en klusterpolitik på att växa fram underifrån i Sverige” (Ds 2001:15, s. 14). Departementet pekade också på att andra länder för en klusterpolitik (ibid. s. 32). Definitionen av kluster var dock mycket bred: ”Vanliga avgränsningar är efter teknologi eller geografisk närhet” (ibid. s. 32). Här använde näringsdepartementet Nutek som källa som, vid sidan av Vinnova, är den myndighet som drivit en offensiv klusterpolitik. 2002 påpekade man från

Näringsdepartementets sida att ”klusterperspektivet har blivit den viktigaste metoden för offentliga aktörer att närma sig privata aktörer” (Ds 2002:34). Hela poängen med att använda sig av kluster var att ”kluster med andra ord handlar om att anlägga ett systemperspektiv på konkurrenskraft och innovationer” (ibid. s. 9).

År 2003 byttes termen tillväxtavtal ut mot tillväxtprogram. Systemperspektivet lyftes återigen fram. Från Näringsdepartementets sida utgick man ifrån att olika aktörer hade en gemensam problemställning (Ds 2003:43, s. 12). Det intressanta är hur de regionala aktörerna verkar stämma in i den uppifrånstyrda politiken, åtminstone enligt departementets rapport om tillväxtavtalen:

För flertalet samordnare framstår de tre strategiska områdena i regeringens riktlinjer för tillväxtprogrammen – arbetskraftsförsörjning, entreprenörskap och företagande samt innovationssystem och kluster – som naturliga utgångspunkter i utformningen av det fortsatta arbetet (ibid. s. 23).

Regeringen förklarade hur engagerad den var i bioteknik och läkemedel och vilket starkt kluster det fanns runt Uppsala, Stockholm, Södertälje och Strängnäs (Östros i DN ekonomi 2005-05-31). Klustertänkandet slog också igenom i den lokala politiken. Idag finns det en stark tilltro till kluster bland politiker och tjänstemän i vissa kommuner. Som en VD för en företagspark i södra Sverige uttrycker det: ”det ligger klusterteori i botten.”¹⁵

Kluster inom forskningen

Inom forskarvärlden har klusterbegreppet inte endast reproducerats utan även ifrågasatts. Alexandra Waluszewski, företagsekonom, menade att klusterskolorna förbiser den roll andra platser har. Kanske är det så att ett geografiskt nätverk blomstrar inte bara på grund av vad som finns i deras omedelbara närhet utan genom vad som ”tas hem” i alla de nätverk och samspel som kopplar ihop regioner (Waluszewski 2004). Nachum och Keeble, som forskar om kluster vid Cambridgeuniversitetet, var inne på liknande tankegångar och menar att klusterförespråkare förbiser de globala processerna. Det finns ingen enkel dikotomi mellan det lokala och det globala men snarare ett komplext samspel mellan olika processer på olika nivåer (Nachum & Keeble 2002, s. 41). Martin och Sunley (2003, s. 5) menade att kluster är ett varumärke som marknadsförs med begrepp som anses gångbara, till exempel ”kunskapsintensitet” och ”högteknologi”. De påpekade vidare att: ”the mere popularity of a construct is by no means a guarantee of its profundity” (ibid., s 5). Å andra sidan har kritik riktats mot Martin och Sunley för att de inte uppmärksammat de olika framväxande begreppsbyggnaderna kring kluster som finns på en lokal nivå. De har alltså inte

¹⁵ Personlig intervju med VD för ProNova Science Park i Norrköping. Se också Engstrand och Sätre Åhlander (2003) för fallstudier av lokal klusterpolitik.

sett variationerna. Benneworth och Henry (2004, s. 1017) förespråkade därför ett mer mångfacetterat lokalt perspektiv på kluster.

När det gäller Kista har till exempel Sandberg med flera (2005) konstaterat att de Kistaföretag som har produktionssamarbete har det ofta inte bara lokalt, utan även och inte minst i nätverk med framförallt regional och global räckvidd.

Henning och Ekstedt har hävdats att begreppet ”kluster” tillsammans med ”partnerskap”, ”Triple Helix” och ”innovationssystem” retoriskt slagit igenom kraftfullt i regioner och län. Forskarna påpekar att Näringsdepartementet i sina direktiv för tillväxtprogrammen direkt anger att dessa begrepp ska uppmärksammas. Henning och Ekstedt talar även om att professioner inom ett visst segment i samhället tenderar att ta till sig ”likartade föreställningar och regler”. Således spelar här forskarsamhällets syn på vilka faktorer som åstadkommer lokal och regional tillväxt in för spridningen av begreppen (Henning & Ekstedt 2004, s. 32).

Sammanfattning

De senaste årtiondenas förändring av arbets- och näringsliv har beskrivits i termer av ”nätverkssamhälle” (Castells 2004), ”post-fordism” (Amin 1992), ”den tredje industriella revolutionen” (Magnusson 2000), den nya ekonomin (Leadbeater 1999), den nya kapitalismen (Fairclough 2002; Sennett 2006), eller ”den nya arbetsdelningen”, vilken är utgångspunkten för denna bok. I detta kapitel har jag velat nyansera bilden av det ”nya arbetslivet” och olika fenomenens ”plötsliga” intåg på arbetslivets område och peka på att talet om arbetets organisering uppvisar såväl kontinuitet som förändring. Jag har således fokuserat på två diskurser, *lokalisering* och *flexibilitet*, för att visa hur dagens tal (som vi kan se som text) om arbetets organisering i mångt och mycket bygger på tidigare tal, de är således vad Fairclough kallar intertextuella.¹⁶ Annorlunda uttryckt, talet om arbetets organisering i tid och rum är beroende av tidigare tal i andra kontexter.

Talet om flexibilitet

Flexibilitetsdiskursen har historiskt sett karakteriserats av en förskjutning från ett arbetstagarperspektiv till ett arbetsgivarperspektiv. Under 1970-talet var det arbetstiden som stod i fokus och ett antal sociala praktiker i form av lagstiftning infördes, till exempel rätten till deltid för småbarnsföräldrar 1979. Gösta Rehn kom att propagera för individens flexibilitet och under 1980-talet fördes det diskussioner om friår från Rudolf Meidner och Anna Hedborg. I Storbritannien kom under 1980-talet dock företagets flexibilitet att komma i fokus där Atkinsons kärna- och periferimodell sågs som ett sätt för företagen att uppnå flexi-

¹⁶ Fairclough (1992) citerad i Winther Jörgensen och Phillips (2000, s. 77).

bilitet. Begreppet ”contingent work”, den tillfälliga anställningen, diskuterades också vid denna tidpunkt i både Storbritannien och USA.

Talet om flexibilitet på arbetsgivarnas villkor dröjde dock i Sverige till efter 1990-talskrisen, ungefär samtidigt med att normpolitiken infördes i den ekonomiska politiken. I samband med den stora krisen då arbetslösheten steg, från 2,9 procent 1990 till 14,7 procent 1997, ökade också intresset för organisationers flexibilitet och tillfälliga anställningar. Under 1990-talet genomfördes även ett antal politiska praktiker som kan tolkas som en flexibilisering av arbetsmarknaden, till exempel avregleringen av arbetsförmedlingens monopol och avskaffandet av ersättningen till permitteringslönerna.

I Sverige kom debatten i media under senare delen av 1990-talet och in på 2000-talet att karakterisera arbetskraften antingen i termer av fria agenter som gick från projektanställning till projektanställning eller arbetstagarna som offer för arbetsgivarens utnyttjande av behovsanställningar. Under 2000-talet började dock också ett begrepp som ”flexicurity” att användas av bland annat EU för att komma ifrån det ensidiga arbetsgivarperspektiv som flexibilitetsbegreppet fått över tid. Således såg man här flexibilitet och trygghet som något som kunde och måste förenas. Den amerikanska modellen betraktades inte som önskvärd ur ett europeiskt perspektiv.

Ett antal forskare försökte nyansera bilden av de tillfälliga anställningarna. Föreställningen om fasta respektive tillfälliga anställningar sågs som ahistoriska. Vissa forskare menade att utvecklingen av anställningskontrakten snarare uppvisade en stabil tendens över tid. Här ser vi således att det tillfälliga utmanades av föreställningar om stabilitet. Under 2000-talet togs också tankarna från 1980-talet kring friår upp på nytt, denna gång av regeringens samarbetsparti Miljöpartiet, men nu som ett sätt att få arbetslösa i arbete. Samma parti kunde också driva igenom ett försök med arbetstidsförkortning inom den offentliga sektorn, ett försök som i skrivande stund pågår med forskare från Arbetslivsinstitutet.

Trots vissa diskursiva inbrytningar och praktiker verkar det som om arbetsgivarperspektivet dominerar flexibilitetsdiskursen. De tillfälliga anställningarna, som sades vara ett resultat av näringslivets behov av flexibilitet praktiseras inom den offentliga sektorn. LO:s ekonomer, som tidigare drev frågor kring flexibilitet, har i den nya arbetsdelningen kommit på efterkälken när det gäller att föra fram flexibilitet på de anställdas villkor. Arbetsgivarperspektivet illustreras också av remissvaren på regeringens förslag till rätt till heltid.

Talet om lokalisering

När det gäller *lokaliseringdiskursen* talade politiker och tjänstemän i Sverige under 1930- och 40-talet om företagens ”naturliga koncentration” för att på 1950- och 60-talet poängtera vikten av arbetskraftens rörlighet. Under slutet av 1960-talet och början på 1970-talet kom dock en omfattande kritik mot rörlighets-

politiken vilket ledde till att en aktiv regionalpolitik utformades. Under 1970-talet infördes också mer direkt stöd till företag. Under samma period började "internationaliseringen" införas som moment i diskursen där bland annat den internationella arbetsdelningen stod i fokus. Under 1980-talet kom "lokal mobilisering" att bli ett populärt ledord, bland såväl forskare som politiker, även om även detta årtionde karakteriserades av ett antal stödpaket. Internationalisering blev "globalisering" under senare delen av 1980-talet. Samtidigt med det globala perspektivet fortsatte dock fokuseringen på det lokala. Under 1990-talets senare hälft kom tankarna kring "kluster" att slå igenom med full kraft, där mycket inspiration kom från Michael Porter. Affärspressen och även ett antal ekonomer, företrädesvis på Handelshögskolan i Stockholm, tog till sig dessa tankar. Dessa idéer kom också att spridas till Näringsdepartementet och dess understödande myndigheter, Nutek och Vinnova. Bilder av lyckade klustersatsningar reproducerades både i media och inom politiken. Ett praktiskt uttryck för den lokala mobiliseringen blev införandet av de regionala utvecklingsavtalen.

Under slutet av 1990-talet och 2000-talet kom en intensiv debatt kring utflyttning av jobb. Å ena sidan uppfattas utflyttningen av arbetstillfällen i dramatiska ordalag i affärspressen, medan andra, till exempel vissa statliga myndigheter, politiker och även LO försökte tona ner utflyttningens betydelse. Intressant är att media båda reproducerade bilden av en snabb och dramatisk utflyttning *och* bilden av de trogna företagen som stannar kvar eller flyttar hem produktion. Skatterna stod i fokus i affärspressen när det gällde att förklara varför företag flyttade ut eller varför de inte lokaliserade sin verksamhet i till exempel kluster. "Outsourcing" kom att förändras till sin innebörd, från att ha behandlat det enskilda företags utkontraktering av verksamheter till att även omfatta utflyttning av jobb ut ur landet.

I denna diskurs kan vi se tecken på både reproduktion och förändring. Kluster är visserligen ett nytt moment i diskursen men kan samtidigt betraktas som ett nytt sätt att benämna den nationella arbetsdelningen. Utflyttningen av jobb är också en fortsättning på globaliserings- och internationaliseringsdebatten. Talet om utflyttningen kan ses som ett reellt hot, vilket det kanske inte gjort om Sverige haft lägre arbetslöshet. I den nya arbetsdelningen blir språkets utövning en fråga om makt som praktiseras av såväl ekonomiska (internationella storföretag, affärspress och en specifik "intellektuell" elit från handelshögskolor internationellt såväl som nationellt) men även av politiska krafter. I språket legitimeras förändringar ofta som något som sker eller bör ske efter en specifik rationell logik: Utflyttningen *är* i full gång, kluster *leder* till lokal och regional tillväxt, den fasta anställningen *är* en chimär och så vidare. Till denna klart definierade värld måste således människor anpassa sig. Talet skapar således nya former för arbetets organisering med hjälp av gamla organiseringsprinciper av arbetskraften utifrån klass, kön, etnicitet, och plats.

Läsaren kanske tycker att detta kapitel gett en ganska nedslående bild av vår egen individuella förmåga att tala om något annat än vad som redan sägs och följaktligen organisera på ett annorlunda sätt. Men vi har också sett att diskurser ständigt utmanas av nya betraktelsesätt och föreställningar. Denna text är således ett försök att visa att vi inte alla behöver vara ”fångar” i talet om arbetets organisering.

Referenser

- Amin A. (red.) (1992) *Post-fordism: A Reader*. Oxford: Blackwell.
- Andersson P. & Wadensjö E. (2004) *Hur fungerar bemanningsbranschen?* Uppsala: IFAU.
- Annerstedt J. & Gustavsson R. (1973) *Towards a New International Economic Division of Labour? Patterns of Dependence and Conditions for Liberation in the Periphery of Capitalism*. Roskilde: RUC.
- Atkinson J. (1984) ”Manpower Strategies for Flexible Organisations” *Personnel Management*, August: 28–31.
- Bengtsson L., Berggren C. & Lind J. (2005) *Alternativ till outsourcing*. Malmö: Liber.
- Benneworth P. & Henry N. (2004) ”Where is the Value Added in the Cluster Approach? Hermeneutic Theorising, Economic Geography, and Clusters as a Multiperspectival Approach” *Urban Studies*, vol. 41, nr. 5/6, s. 1011–1023.
- Berger S. & Melin L. (1982) *Lokala strategier för att möta strukturförändringar*. Stockholm: ERU.
- Bergström O. (2003a) ”Beyond Atypicality” i Bergström O. & Storrie D. (red) *Contingent Employment in Europe and the United States*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Bergström O. (2003b) ”Introduction” i Bergström O. & Storrie D. (red) *Contingent Employment in Europe and the United States*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Bergström O. & Storrie D. (red.) (2003) *Contingent Employment in Europe and the United States*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Bettis R.A., Bradley S.P. & Hamel G. (1992) ”Outsourcing and Industrial Decline” *Academy of Management Executive*, vol. 6, nr 1.
- Braunerhjelm P. (1991) *Svenska underleverantörer och småföretag i det nya Europa: struktur, kompetens och internationalisering*. Stockholm: IUI.
- Braunerhjelm P. (1992) *Globalization and the SMEs: Prospects for the 1990s*. Stockholm: IUI
- Braunerhjelm P., Carlsson B. & Johansson D. (1998) *Industriella kluster, tillväxt och ekonomisk politik*. Stockholm: IUI.
- Cam S., Purcell J. & Tailby S. (2003) ”Contingent Employment in the UK” i Bergström O. & Storrie D. (red.) *Contingent Employment in Europe and the United States*.
- Castells M. (2004) *The Network Society: A Cross-cultural Perspective*. Northampton: Edward Elgar.

- Davis E.W. (1992) "Global Outsourcing: Have U.S. Managers thrown the Baby out with the Bath Water?" *Business Horizons*, Juli-Augusti.
- Ekstedt E. & Henning R. (1988) *Statsmakt på mellanhand – globalisering och lokal mobilisering*. Stockholm: SNS.
- Ekstedt E., Lundin R.A., Söderholm A. & Wirdenius H. (1999) *Neo-Industrial Organising. Renewal by Action and Knowledge Formation in a Project-intensive Economy*. London: Routledge.
- Elander I. (1978) *Det nödvändiga och det önskvärda: En studie av socialdemokratisk ideologi och regionalpolitik 1940–72*. Lund: Arkiv.
- Engstrand Å.-K. (2003) *The Road Once Taken. Transformation of Labour Markets, Politics, and Place Promotion in two Swedish Cities, Karlskrona and Uddevalla 1930–2000*. Arbetsliv i omvandling 2003:2, Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Engstrand Å.-K. (kommande) "Flexibility's New Clothes" i Furåker B., Håkansson K. & Karlsson J. Ch (red.) *Flexibility and Stability in Working Life*. London: Palgrave.
- Engstrand Å.-K. & Ekstedt E. (2005) "Från kärnverksamhet till diversifiering. Telekommunikationsföretaget Ericssons omvandling i Östersund och Norrköping" Arbetslivsrapport 2005:32, Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Engstrand Å.-K. & Sätre Åhlander A.-M. (2003) "Samverkan för lokal ekonomisk utveckling – företagsnätverk, politik och högskola i Östersund och Karlskrona" i Ekstedt E. & Wolvén L.-E. (red.) *Relationsbyggande för ekonomisk utveckling*. Arbetsliv i omvandling 2003:15, Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Engström M., Eriksson G. & Persson M. (1990) *Svenskt näringsliv internationaliseras: Nya kontakt- och transportmönster: Förstudie*. Stockholm: Transportforskningsberedningen.
- Erixon L. (2003) "Den svenska modellens ekonomiska politik. En analys av Rehn-Meidnermodellens tillämpning i Sverige" i Erixon L. (red.) *Den svenska modellens ekonomiska politik*. Stockholm: Atlas.
- EU dokument (2001) "Why Flexicurity?" www.eu2006.at/en
- Evans A. (1973) *Flexibility in Working Life: Opportunities for Individual Choice*. Paris: OECD.
- Evans E.J. (2004) *Thatcher and Thatcherism*. London: Routledge.
- Fairclough N. (1995) *Critical Discourse Analysis. The Critical Study of Language*. London: Longman.
- Fairclough N. (2002) "Language in New Capitalism" *Discourse and Society*, vol. 13, nr. 2.
- Forgacs D. (1988) *The Gramsci Reader: Selected Writings 1916–1935*. New York: New York UP.
- Fröbel F., Heinrichs J. & Kreye O. [1977] (1980) *The New International Division of Labour. Structural Unemployment in Industrialised Countries and Industrialisation in Developing Countries*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Fölster S. (2004) *Den stora omfördelningen av arbete. Utflyttnings hot och möjligheter*. Stockholm: Svenskt Näringsliv.
- Garsten C. (1999) "Betwixt and Between: Temporary Employees as Liminal Subjects in Flexible Organizations" *Organization Studies*, vol. 20, nr. 4, s. 601–617.
- Golden L. & Appelbaum E. (1992) "What was Driving the 1982–88 Boom in Temporary Employment?" *American Journal of Economics & Sociology*, vol. 51, no. 4, October, s. 473–495.
- Gonäs L. (1989) *En fråga om kön: Kvinnor och män i strukturomvandlingens spår*. Stockholm: Arbetslivscentrum
- Gonäs L. (1991) *Industriomvandling i välfärdsstaten*. Stockholm: Arbetslivscentrum
- Hallencreutz D. (2002) *Populärmusik, kluster och industriell konkurrenskraft: En ekonomisk-geografisk studie av svensk musikindustri*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Hammer M. & Champy J. (1993) *Reengineering the Corporation. A Manifesto for Business Revolution*. New York: Harper Business.
- Handy C. (1984) "The Organisation Revolution and How to Harness it" *Personnel Management*, vol. 16, nr. 7.
- Hansson I. & Söderström H. Tson (1985) *Vägen till ett stabilt Sverige*. Stockholm: SNS.
- Hedborg A. & Meidner R. (1984) *Folkhemsmodellen*. Stockholm: Rabén och Sjögren.
- Hedborg A. & Meidner R. (1986) *Ett friår mitt i livet*. Stockholm: LO.
- Henning R. & Ekstedt E. (2004) *Hur främjas samverkan? Styrning, tävling och dialog*. Stockholm: ISA, Nutek, Vinnova.
- Hirst P. & Thompson G. (1998) *Myten om den globala ekonomin*. Stockholm: Atlas.
- Holm U. (1990) *Internationalisering av andra graden: En studie av svenska företags internationella centrumstruktur*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Holmlund B. (1982) *Arbetsmarknad och strukturomvandling i de nordiska länderna*. Stockholm: IUI.
- Holmlund B. (2003) "Rehn-Meidners program i ljuset av modern nationalekonomisk forskning" i Erixon L (red.) *Den svenska modellens ekonomiska politik*. Stockholm: Atlas.
- Holmlund B. & Storrie D. (2002) "Temporary work in Turbulent Times. The Swedish Experience" *The Economic Journal*, vol. 112, June, s. 245–269.
- Håkansson K. & Isidorsson T. (2004) "Hyresarbetskraft. Användningen av inhyrd arbetskraft på den svenska arbetsmarknaden" *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, årg. 10, nr 3, s. 187–205.
- Iger S. (1976) *Den svenska ekonomins internationalisering – drivkrafter och utvecklingsmönster*. Stockholm: Liber.
- Irvin R.A. & Michaels III E.G. (1989) "Core Skills: Doing the Right Things Right" *The McKinsey Quarterly*, Summer.

- ISA, Nutek & Vinnova (2005) *Kostnad eller kompetens? En fallstudie av företag som flyttat produktion från utlandet till Sverige*. Stockholm: ISA.
- Isidorsson T. (2001) *Striden om tiden. Arbetstidens utveckling i Sverige under 100 år i ett internationellt perspektiv*. Göteborg: Historiska institutionen.
- Jansson M. & Jansson M. (2003) *Uppsalas bioteknikkluster: Den lokala arbetsmarknadens betydelse för ett geografiskt kluster*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Jonsson I. (2004) *Deltidsarbete inom svensk detaljhandel: En genuskritisk studie av arbetstidsmönster*. Uppsala: Uppsala papers in economic history no 51.
- Korpi T. & Levin H. (2001) "Precarious Footing: Temporary Employment as a Stepping Stone out of Unemployment in Sweden" *Work, Employment & Society*, vol. 15, nr. 1, s. 127–148
- le Grand C., Szulkin R. & Thålin M. (2001) "Har jobben blivit bättre? En analys av arbetsinnehållet under tre decennier" i *Välfärd och arbete i arbetslöshetens årtionde* SOU 2001:53, Stockholm: Fritzes.
- Leadbeater C. (1999) *Living in Thin Air: The New Economy*. London: Penguin.
- LO (1951) *Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen*. Stockholm: LO.
- LO (1975) *Multinationella företag*. Stockholm: LO.
- Lundequist P. (2002) *Spatial Clustering and Industrial Competitiveness: Studies in Economic Geography*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Magnusson L. (2000) *Den tredje industriella revolutionen*. Stockholm: Prisma och Arbetslivsinstitutet.
- Magnusson L. & Ottosson J. (2003) "Den tredje industriella revolutionen och 'den nya ekonomin' – mellan sken och verklighet" i von Otter C. (red.) *Ute och inne i svenskt arbetsliv. Forskare analyserar och spekulerar om trender i framtidens arbete*. Arbetsliv i omvandling 2003:8, Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Malmberg A. (2002) *Klusterdynamik och regional näringslivsutveckling: begrepps-diskussion och forskningsöversikt*. Östersund: ITPS.
- Malmberg J. (2003) "Inkomst- eller anställningstrygghet" *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, årg. 9, nr 3–4, s. 177–188.
- Martin R. & Sunley P. (2003) "Deconstructing Clusters: Chaotic Concept or Policy Panacea?" *Journal of Economic Geography*, vol. 3, s. 5–35.
- Meurling J. & Jeans R. (2000) *Ericssonkrönikan. 125 år av telekommunikation*. Stockholm: Informationsförlaget.
- Nachum L. & Keeble D. (2002) "Why Being Local Just Isn't Enough" *Business Strategy Review*, vol. 13, nr. 1, s. 37–42.
- Nelander S. & Goding I. (2005) *Anställningsformer och arbetstider 2005*. Stockholm: LO.
- Nilsson A. (1988) *Strukturuomvandling och arbetsmarknadssegmentering: En studie av arbetsmarknadsutvecklingen i Sjuhäradsbygden under 1970-talet*. Göteborg: Göteborgs universitet.

- Nilsson J.-E. (1982) *Tankar om strukturomvandling och regionalpolitik under 1980-talet*. Stockholm: ERU.
- Nilsson M. (2002) *Skånska kluster och profilmråden*. Malmö: Länsstyrelsen.
- Nordin S. (2004) *Kluster och turism*. Östersund: Etour.
- Näringsdepartementet (2001) *Rapport om tillväxtavtalen: Första året*. Ds 2001:15, Stockholm: Fritzes.
- Näringsdepartementet (2002) *Rapport om tillväxtavtalen: Andra året* Ds 2002:34, Stockholm: Fritzes.
- Näringsdepartementet (2003) *Rapport om tillväxtavtalen: Tredje året – från tillväxtavtal till tillväxtprogram*. Ds 2003:43, Stockholm: Fritzes.
- OECD (1986a) *Flexibility in the Labour Market: The Current Debate*. Paris: OECD.
- OECD (1986b) *Labour Market Flexibility: Report by a High-level Group of Experts to the Secretary-General*. Paris: OECD.
- OECD (1989) *Labour Market Flexibility in Enterprises*. Paris: OECD.
- Olofsdotter G. (2004) ”Bemanningsföretag – en möjlighet för vem?” s. 149–168 i Wolvén L.-E. & Ekstedt E. (red.) *Företagande och gemenskap – små företags kultur, samverkan och konkurrens*. Arbetsliv i omvandling 2004:7, Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Onkvisit S. & Shaw J.J. (1991) ”Myopic Management: The Hollow Strength of American Competitiveness” *Business Horizons*, Jan-Feb.
- Peters T. & Waterman R.H. (1982) *In Search of Excellence. Lessons from America's Best-run Companies*. New York: Harper & Row.
- Polivka A.E. (1996) ”Contingent and Alternative Work Arrangements, Defined” *Monthly Labor Review*, Oktober.
- Polivka A.E. & Nardone T. (1989) ”On the Definition of 'Contingent Work'” *Monthly Labor Review*, December.
- Porter M.E. (1998) *On Competition*. Boston: Harvard Business School.
- Rehn G. (1944) ”Tre månaders semester som ett medel mot arbetslöshet. Del I och II” *Fackföreningsrörelsen*, vol. 24.
- Rehn G. (1985) *På väg mot valfrihetens samhälle*. Svensk översättning av den engelska förlagan från 1974, *Towards a Society of Free Choice*. Stockholm: Delfa.
- Rundfelt S. & Sjögren K. (1997) *The IT-industry in Stockholm: Cluster Characteristics and Potential*. Stockholm: Stockholms universitet.
- SAF (1992) *Flexibilitet i företag*, Stockholm: SAF.
- Sandberg Å., Augustsson F. & Lintala A. (2005) *IT-företagen i Kista Verksamhet, nätverk, kompetens och platsens kvaliteter*. Arbetsliv i omvandling 2005:1, Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Sennett R. (2006) *The Culture of the New Capitalism*. New Haven: Yale University Press.

- SOU 1951:6. *Näringslivets lokalisering. Betänkande anvisat av utredningen angående näringslivets lokalisering*. Stockholm. Nordiska bokhandeln.
- SOU 1992:116. *Privat förmedling och uthyrning av arbetskraft*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU 2005:105. *Stärkt rätt till heltidsanställning*. Stockholm: Fritzes.
- Stenmark K. (1990) *Svenska storkoncerners internationalisering: En faktaredovisning för perioden 1985–1988*. Stockholm: Industriförbundet.
- Stern B. (1989) "Outsourcing versus In-house Production Strategies: Quality Parts Specialization Buys Out-sourcing Boom" *Metalworking News*, 25 september.
- Storrie D. (2003) "The Regulation and Growth of Contingent Employment in Sweden" i Bergström O. & Storrie D. (red.) *Contingent Employment in Europe and the United States*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Sölvell Ö. (2004) *Kluster och den nya näringspolitiken*. Östersund: ITPS.
- Sölvell Ö. & Bengtsson M. (1997) *Innovative Performance in Industries: The Role of Industry Structure, Climate of Competition and Cluster Strength*. Stockholm: Institute of International Business, Stockholm School of Economics.
- Thackray J. (1986) "America's Vertical Cutback" *The McKinsey Quarterly*, Autumn, nr 4, s. 41–53.
- Thörnquist A. (kommande) "Anställda blir företagare – en fråga för facket" i Sundin E. & Thörnquist A. (kommande).
- Tsoukalas I. (2003) *Flexibel arbetsmarknad i fokus – en studie av nya anställningsförhållanden*. Stockholm: Score.
- Wallén F. & Fölster S. (2005) *Utflyttnings konsekvenser*. Stockholm: Svenskt Näringsliv.
- Waluszewski A. (2004) "Försöker någon styra nätverk dör de" *Axess*, nr. 3.
- Wikman A. (2002) *Temporära kontrakt och inlåsnings effekter*. Arbetsliv i omvandling 2002:4, Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Winther Jörgensen M. & Phillips L. (2000) *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.